

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ У ПРАВОВОМУ КОНТЕКСТІ

Анотація. Право виступає як один з факторів попередження протиправних дій та вчинків і як своєрідний мотиватор для уникнення протиправної поведінки. Цивільна відповідальність – це обов'язок особи, яка спричинила шкоду притерпіти збитки, які б виражалися у формі відшкодування спричиненої нею шкоди чи інших негативних для правопорушника майнових обмежень при порушенні цивільних-правових відносин і мають на меті запобігання повторного вчинення даного діяння. Для застосування цивільної відповідальності є обов'язковим дотримання усіх її складових. Такими в цивільному праві є протиправність діяння, спричинення шкоди, причинний зв'язок та вина. Причинно-наслідковий зв'язок може бути пов'язаний із побічною шкодою. Встановлення причинного зв'язку між діянням особи, не спрямованим на вчинення правопорушення і негативним наслідком є принциповим фактом, що може вплинути на визначення міри та сутності відповідальності.

Ключові слова: побічна шкода, причинно-наслідковий зв'язок, відповідальність, державний примус, цивільноправові відносини.

Khlon Olexandr

Kyiv National University of Trade and Economics

RESPONSIBILITY AND ESTABLISH CAUSATION IN A LEGAL CONTEXT

Summary. Law is a factor preventing illegal actions and a kind of motivator to avoid illegal behavior. The issue of establishing a reliable link between the defendant's action and the damage caused determines compensation for damage and is a preventive means of preventing further violations. Legal liability can be seen as a response to a certain violation, and as a means of forcing the party who caused the damage to compensate it, as well as to ensure further compliance with established norms and rules in order to prevent further violations. In order to apply civil liability, it is mandatory to comply with all its components. These are, in civil law, wrongdoing, causing harm, causation and guilt. Establishing a causal link between an act of a person not aimed at committing an offense and a negative consequence is a fundamental fact that may affect the determination of the extent and nature of liability. If the causal link is obvious, then the task before the judges is quite simple. However, if the evidence of guilt is not so clear, then the proof becomes a complex and exhausting process of proving justice, in which the establishment of a causal relationship plays an important role. The adversarial nature of the parties is an element of establishing the truth in the case, but the very fact of proving the causal link depends on the parties to the proceedings and on the judges' assessment of their arguments. One of the tasks of causation is to determine the range of reasons that must be taken into account when investigating the circumstances that contributed to the commission of the offense. In this regard, there are causal-random and causal-necessary relationships. Causation may be associated with collateral damage. In the investigation of a civil offense, it is necessary to determine not only such necessary elements as the illegality of the act, causing damage, causation and guilt, but also the nature of such damage. Civil liability is the obligation of the person who caused the damage to suffer damages, which would be expressed in the form of compensation for the damage caused or other negative property restrictions for the offender in violation of civil law and are intended to prevent recidivism. Objective identification of a specific person who intentionally or negligently caused the offense significantly affects the achievement of truth.

Keywords: collateral damage, causation, liability, state coercion, civil relations.

Постановка проблеми. Формування правової держави вимагає розуміння основних принципів та засад її побудови. Правовий порядок установлений у державі не може існувати де факто у разі, якщо питома вага порушень права перевищує розумні межі. У цьому відношенні важливим є не лише уявлення про право, як засіб регуляції правових відносин, але і про правову відповідальність, як фактор попередження протиправних дій та вчинків і як своєрідний мотиватор для уникнення протиправної поведінки. І не зважаючи на те, що проблематика правової відповідальності досить широко розглянута у наукових оглядах значного кола видатних вчених, все ж окремі елементи її сутності потребують висвітлення та додаткового розуміння. У зв'язку із цим актуальним постає питання взаємозв'язку комплексного вивчення відповідальності та усіх компонентів, що обумовлюють

таку відповідальність включаючи причинно-наслідковий зв'язок. Це стає важливим фактором забезпечення об'єктивної істини у справі, як запоруки доцільних правозастосовчих дій з боку владних структур у формі органів судової влади, органів виконавчої служби тощо.

Взаємозв'язок комплексного вивчення причинно-наслідкового зв'язку діяння відповідача та шкоди, яка була спричинена таким діянням, що стане першоосновою відповідальності, може розглядатися у різних його формах та видах. Однак особливо яскраво він проявляється у цивільноправових відносинах, де відповідно до ст. 1166 Цивільного кодексу України процес доведення власної невинуватості покладається на особу, що заподіяла шкоду.

При застосуванні положень цієї норми, особа, що спричинила шкоду навіть, якщо вона

упевнена у власній невинуватості передбачаючи ймовірність несення власної безвинної відповідальності зазвичай вживатиме заходів спрямованих на доведення такої невинуватості. І в цьому випадку вона згідно з законодавством має сама брати на себе тягар забезпечення суду доказовою базою. При цьому наявні докази мають повною мірою відповідати вимогам процесуального права зокрема вимогам ст. 77, 78, 79, 80 Цивільного кодексу України, і лише у цьому випадку вони будуть прийняті судом до розгляду. Тільки таким чином при наявності вини іншої особи відповідач може довести свою правоту і переконати суддів покласти саме на порушника справедливу відповідальність. Для цього відповідач або особисто має перекваліфікуватися у спеціаліста з питань процесуального права, або залучити такого спеціаліста зі сторони. У разі залучення спеціаліста відповідач автоматично погоджується з усіма ризиками, зокрема такими наприклад, як не доведення відповідним спеціалістом його невинуватості через некомпетентність, або фінансових втрат, які він витратить на оплату роботи такого спеціаліста, особливо якщо сума винагороди виявиться більшою за спричинену шкоду.

При цьому основна робота із доказування лежить саме на відповідачі або на його представників, а суд перебуває у якості третейської сторони, яка об'єктивно та неупереджено розглядає отримані докази та приймає рішення по справі. Зважаючи на це ризик фінансових втрат як виду безвинної відповідальності та одночасно не притягнення до відповідальності винної особи, може призвести до відсутності виконання правом функції запобігати протиправним діям та вчинків.

Якщо причинно-наслідковий зв'язок очевидний, то завдання, яке постає перед суддями досить просте. Однак, якщо очевидність вини не настільки яскрава, то доказування перетворюється на складний і виснажливий процес доведення справедливості, в якому важливу функцію виконує саме встановлення причинно-наслідкового зв'язку. Змагальність сторін тут виступає елементом встановлення істини у справі, однак сам факт доведення причинно-наслідкового зв'язку залежить від сторін судового процесу і від оцінки суддями їхніх доводів. Саме тому, достовірність причинно-наслідкового зв'язку стає важливим фактором забезпечення справедливості і визначення винності чи не винності сторони у справі.

Проблематика встановлення достовірного зв'язку між діянням відповідача та спричиненою шкодою, що набуває форми підстави для накладення співрозмірної відповідальності та, як наслідок, складної та принципової ланки забезпечення справедливого правосуддя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З огляду на це, доцільно було б розібратися у категоріальному апараті та характеристиках таких юридичних термінів як відповідальність та причинно-наслідковий зв'язок зробивши акцент саме на цивільноправовій специфіці цього питання, зважаючи на те, що саме цивільноправові відносини обумовлюють таку форму встановлення істини по справі, при якій розслідування та розгляд відповідних справ можливий із залученням лише суддів, позивача та відповідача.

Існує ряд підходів до розуміння відповідальності з позиції видатних науковців учених-юристів у галузі цивільного права радянської доби К.М. Варшавського, Л.А. Лунця, Г.К. Матвеева, О.С. Іоффе, Б.С. Антимонова, Є.А. Павлодського, В.Ф. Маслова, А.О. Собчака, В.Т. Смирнова, К.А. Флейшиць, М.В. Гордона, Ю.Х. Калмикова, Д.В. Бобрової, В.І. Кофмана, К.Б. Ярошенка, а також пострадянського періоду М.І. Брагінського, В.В. Вітрянського, С. І. Калайкова, Є.О. Харитоновна, А.С. Довгерта, В.М. Коссака, А.І. Загурько, В.П. Палюка, О.В. Дзери [1].

Іоффе О.С. формулював юридичну відповідальність як міру державного примусу засновану на юридичному суспільному засудженні поведінки правопорушника та виражену в установленні для нього певних негативних наслідків у формі обмеження особистого чи майнового характеру [2].

Енциклопедичне визначення, цивільної відповідальності визначає її, як такий вид відповідальності, що полягає у передбачених цивільноправовою нормою негативних майнових наслідках, що завжди є для правопорушника додатковим майновим обтяженням, майновими втратами або майновими обов'язками [3, с. 436–437].

Малеїн Н.С. розумів відповідальність, як право відношення, яке виникає із порушення обов'язків установленної законом або договором, що виражається в формі невідгідних для правопорушника, осудження його винної поведінки та майнових наслідків, здійснення яких обертається можливістю державного примусу [4, с. 6].

Братусь С.Н. формулював дане поняття, як примушення до дотримання існуючих установлених законом і волею сторін обов'язків та повагою до прав осіб, кореспондуючими ці обов'язки [5, с. 35]. При цьому як бачимо не йдеться про якісь негативні наслідки для порушника, що свідчить не про каральний, а про превентивний підхід до розуміння відповідальності з боку цього вченого. Формулювання правової відповідальності у вчених визначають єдине твердження про реагування на певне порушення, та розуміння відповідальності, як засобу до примушення сторони, що спричинила шкоду її відшкодувати, а також забезпечити подальше дотримання встановлених норм та правил з метою недопущення відповідних порушень надалі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для застосування цивільної відповідальності є обов'язковим дотримання усіх її складових. Такими в цивільному праві є протиправність діяння, спричинення шкоди, причинний зв'язок та вина. Протиправність діяння являє собою неправомірність поведінки відповідної особи, що веде до порушення немайнових або майнових благ іншої особи. Спричинення шкоди – це спричинення несприятливих для потерпілого наслідків. Вина є суб'єктивною ознакою відповідальності та виражає відношення особи до вчиненого діяння. [6]

Важливим елементом, що потребує ретельного вивчення є причинно-наслідковий зв'язок. Складність дослідження даної сентенції полягає в вірогіднісному значенні цієї категорії, оскільки відповідний зв'язок далеко не завжди є очевидним і підлягає однозначному доказуванню. Причинний зв'язок може бути пов'язаний із такими

фактами чи подіями, які не мають вирішального значення, що також ускладнює процес встановлення істини по справі.

Ціль статті. У вказаній статті зроблена спроба дослідження проблематики взаємозв'язку відповідальності та причинно-наслідкового зв'язку у правовому контексті, надані характеристики шкоди, що може бути спричинена побічно.

Викладення основного матеріалу. Специфіка розслідувань правопорушень полягає у вивченні причин не лише явних. На етапі доведення вини важливим є встановлення, яке саме значення мала кожна з обставин, що стала причиною правопорушення і як вона вплинула на виникнення шкоди.

Деякі вчені, зокрема В.Н. Кудрявцев, висловлюючи свої думки з приводу концепції причинного зв'язку як сукупності необхідних та випадкових зв'язків зазначали, що відповідальність має наступати не залежно від того, які причини необхідні або випадкові його обумовили [7]. Настільки категоричний підхід заперечується багатьма вченими. Зокрема Тархов В.А. стверджує, що всі явища в природі і суспільстві взаємообумовлені та кожний причинний зв'язок може мати значення, а отже якщо він для розв'язання питання про відповідальність не має суттєвого значення, то такий причинний зв'язок повинен бути виключений з умов відповідальності [8, с. 111]. Іофе О.С. висловлює думку згідно якої, причини, які спричинили певне правопорушення, необхідно досліджувати в якості обставин, що або лише створили можливість правопорушення, або перетворили таку можливість у дійсність [9]. В. Церетелі пропонує питання причинного зв'язку вирішити дослідженням кожної обставини як необхідної умови та неможливості здійснення правопорушення без неї, в іншому випадку обставину він пропонує не враховувати [10].

Інший думку висловлює Матвеев Г.К., який до визначення критеріїв, які б сприяли вирішенню питання про причинний зв'язок пропонує включити суб'єктивний фактор – вину [11].

Як бачимо серед науковців існують різні думки з приводу розуміння даної проблематики. Однак, на нашу думку, доцільно у питаннях пояснення особливостей причинно-наслідкового зв'язку поєднати відповідні твердження та вказати на необхідність розуміння цього феномену з позиції та власне винної відповідальності та з позиції розуміння необхідності перетворення певної можливості у дійсність. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що різноманітність думок і тверджень сприяє різнобічному розгляду даного питання, що своєю чергою дозволяє систематично поєднати різні аспекти цієї проблеми.

Справедливе накладення цивільноправової відповідальності ускладнюється випадками, коли обов'язок відшкодування шкоди покладається на особу, яка була вимушена спричинити шкоду внаслідок обставин, які від неї не залежали та стали можливими лише в результаті виникнення порушення, що було спричинено опосередкованими діями іншої особи, яка хоч і не вчинила протиправні дії, однак сприяла виникненню умов, які необхідно мали спровокувати вчинення порушення носія безвинної відповідальності.

З огляду на це важливим є розуміння причинно-наслідкового зв'язку винних осіб, які спричиняють шкоду не прямо, а побічно. Однак її необхідно відрізнити від вини осіб, які хоч і мають відношення до шкоди, однак настільки не значне, що вагою такого причинно-наслідкового зв'язку варто знехтувати. Так, начальник, який раніше відпустив працівника з роботи буде в причинному зв'язку зі спричиненням йому шкоди в результаті автомобільної дорожньо-транспортної пригоди, однак відповідати безумовно буде неуважний шофер.

Необхідно зазначити у більшості правовідносин проблема причинного зв'язку не виникає в результаті явної його очевидності. Однак в деяких випадках його конкретизація при встановленні відповідальності створює певні складнощі. Так, наприклад, прострочення по договірним зобов'язанням з приводу виготовлення готової продукції буде безумовно порушенням договірних зобов'язань. В той же час вона може виникнути в наслідок порушення строків поставки необхідних комплектуючих для виготовлення товару. Це може обумовити додатковий судовий процес, який своєю чергою обумовить відповідальність насправді винної сторони.

Одним із завдань причинного зв'язку є визначення кола причин, які необхідно брати до уваги при дослідженні обставин, які сприяли вчиненню правопорушення. У зв'язку із цим виділяють причинно-необхідний і причинно-випадковий зв'язок, доповнення якого може слугувати теорія Іофе О.С., відповідно до якої ті причини, які визначаються як причинно-необхідні повинні призводити до дійсного результату, а не до можливого. Втім, як правильно відзначає Матвеев Г.К. не можна виключати наявність суб'єктивного фактору вини, з яким погоджується і Іофе О.С. [12]. Особливої уваги в цьому випадку потребують справи про шкоду спричинену джерелами підвищеної небезпеки.

При доведенні причинного зв'язку вина може виражатися не лише у формі умислу, що особливо актуально для випадків заподіяння шкоди спричиненої діями посадових осіб. У цьому випадку визначення ступеня вини відповідних осіб – складний процес у результаті чого цивільний позов може спонукати до проведення розслідувань із обвинуваченням у злочинній недбалості, перевищенні службових повноважень тощо. Втім і цьому випадку причинно-наслідковий зв'язок може бути пов'язаний із діями, що мають не лише прямий характер. Досить часто поряд із безпосередньою шкодою може бути заподіяна і побічна шкода, яка в свою чергу буде значно більшою. Наприклад, у результаті ушкодження автотранспорту в результаті неякісного покриття доріг водій втрачає не лише свою власність, але і можливість для заробітку. Особливо яскраво це помітно, коли наявні транспортні затримки спричиняють зрив строків поставки вказаних у договорах де передбачені конкретні види санкцій. І це відбувається у той час коли підприємство сумлінно сплачує усі податки та збори.

З метою ретельного висвітлення цього питання доцільно сформулювати, саме визначення побічної шкоди. Відмітимо, що в теорії цивільного права існують різноманітні думки стосовно ви-

значення поняття побічних збитків. Лунц Л.А. вважає такі збитки виключенням з правила відшкодування шкоди. Агарков М.М. визнає наявність такого роду збитків, які однак, як правило не відшкодовуються [13]. Однак, на нашу думку у цій дискусії варто погодитися із Г.К. Матвеевим, який формулює поняття побічних збитків, як збитків, які знаходяться в випадковому зв'язку, як з протиправним діянням, так і з іншими породжуваними його обставинами. Побічні збитки викликають збільшення загальної шкоди. Саме тому, доцільним є на нашу думку відшкодування таких збитків, оскільки вони пов'язані причинно-наслідковим зв'язком із шкодою, а отже складатимуть частину відповідальності винної особи, що спричинила шкоду. Безумовно така відповідальність можлива лише у разі доведення зв'язку збитків та відповідного діяння.

Отже, при розслідуванні цивільного правопорушення необхідно визначити не лише такі необхідні його елементи як протиправність діяння, спричинення шкоди, причинний зв'язок та вину, але й характер такої шкоди. І в цьому випадку метою цивільноправової відповідальності є не тільки визначення винної особи і накладення на неї відповідних санкцій, а й необхідність даної особи відновити порушені права шляхом надання речі такої ж якості, або компенсувати заподіяні збитки.

Можна зробити висновок, що цивільна відповідальність – це обов'язок особи, яка спричинила шкоду притерпіти збитки, які б виражалися у формі відшкодування спричиненої нею шкоди чи інших негативних для правопорушника майнових обмежень при порушенні цивільних-правових відносин і мають на меті запобігання повторного вчинення даного діяння.

Висновки та пропозиції. Отже відповідальність, як форма дотримання належного здійснення цивільноправових норм є важливим об'єктом дослідження, що потребує окремого вивчення, стосовно якої існує багато теорій та дискусій, що можуть, як викликати і суперечності і доповнювати одна одну. В цілому відповідальність як особли-

ва форма використання цивільноправових норм є невід'ємним елементом реалізації цивільноправових відносин. Дотримання і використання цивільноправових норм у суспільстві забезпечується дотриманням цивільного законодавства в цілому. При цьому одним із стимулів відповідного процесу є неухильне застосування цивільноправової відповідальності до осіб, які вчиняють правопорушення. Об'єктивне встановлення конкретної особи, яка умисно чи з необережності, спричинила скоєння правопорушення суттєво впливає на досягнення істини по справі. У цивільному праві визначається можливість накладення певних видів санкцій на осіб, які не є винними у скоєнні правопорушення. Прикладом може слугувати безвинна відповідальність володільців джерел підвищеної небезпеки. Уваги потребують і проблеми пов'язані із встановленням винної відповідальності власників джерел підвищеної небезпеки, що створює передумови для подальших досліджень та вказує на досить значний базис нерозглянутих проблем, які однак не можуть бути охоплені даною роботою та потребують подальших наукових розробок.

Можемо вказати на цінність таких висновків, які б не суперечили, а доповнювали існуючі теорії, що може свідчити про правильне розв'язання проблеми причинного зв'язку. Крім вивчення причинно-необхідних та причинно-випадкових зв'язків, які пов'язують шкоду та наслідки, причин, що призвели до відповідних ситуацій, важливим є виявлення умислу для визначення ступеня вини відповідної особи. При цьому встановлення вини та як наслідок відповідальності має бути повним, і заснованим на прямій і на побічній шкоді, що обумовить встановлення не лише усіх обставин вчинення шкоди, але і усіх причетних до цього осіб. Саме так буде можлива адекватна відповідь суспільства на правопорушення у сфері цивільноправових відносин, та накладення співрозмірної відповідальності, яка буде супроводжуватись відшкодуванням, як прямих, так і побічних збитків потерпілій особі та всебічним забезпеченням інтересів усіх учасників справи.

Список літератури:

1. Донська Л.Д. Причинний зв'язок у цивільному праві України : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2006. 22 с.
2. Иофе О.С. Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1961. 381 с.
3. Шевченко Я.М. Відповідальність цивільна. Юридична енциклопедія. Київ, 1998. Т. 1. С. 436–437.
4. Малейн Н.С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях / Отв. ред.: Лаптев В.В. Москва : Наука, 1968. 207 с.
5. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. Москва : Юрид. лит., 1976. 215 с.
6. Морозов Е. Презумпция вины завдавача шкоди. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/prezumpsiya-vini-zavdavacha-shkodi>
7. Кудрявцев В.Н. К вопросу о причинной связи в уголовном праве. *Советское государство и право*. 1950. № 1. С. 37–45.
8. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1973. 456 с.
9. Иофе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву / Ленинградский государственный университет им. А.А. Жданова; Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1955. 311 с.
10. Смирнов В.Г., Церетели Т.В. Причинная связь в уголовном праве. Тбилиси : Изд-во Тбилисского университета, 1957. 274 с.
11. Матвеев Г.К. Основания гражданскоправовой ответственности. Москва : Юрид. лит., 1970. 312 с.
12. Иофе О.С. Обязательства по возмещению вреда. 2-е изд. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1952. 126 с.
13. Агарков М.М., Братусь С.Н., Генкин Д.М., Серебровский В.И. и др. Гражданское право. Учебник. Т. 1 / Под ред.: Агарков М.М., Генкин Д.М. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1944. 419 с.

References:

1. Donska, L.D. (2006). Prychynnyi zviazok u tsyvilnomu pravi Ukrainy [The causal link in the civil law of Ukraine]. Abstract of a dissertation on the health of the science level of a candidate of law for a special degree 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; international private law. Odeska is a national legal academy. Odessa, 22 p.
2. Yofe, O.S., & Sharhorodskiy, M.D. (1961). Voprosy teoryy prava [Questions of the theory of law]. M.: State publishing house of legal literature, 381 p.
3. Shevchenko, Ya.M. (1998). Vidpovidalnist tsyvilna [Civil liability]. Legal encyclopedia. Kyiv, vol. 1, pp. 436–437.
4. Maleyn, N.S. (1968). Ymushchestvennaia otvetstvennost v khoziaistvennykh otnosheniakh [Property responsibility in economic relations]. Repl. Ed.: Laptev V.V. Moskva: Nauka, 207 p.
5. Bratus, S.N. (1976). Yurydicheskaia otvetstvennost y zakonnost [Legal responsibility and legality]. Moskva: Jurid. lit., 215 p.
6. Morozov, E. (2019). Prezumptsiia vyny zavdavacha shkody [Presumption of guilt of the perpetrator]. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/prezumptsiya-vini-zavdavacha-shkodi>
7. Kudriavtsev, V.N. (1950). K voprosu o prychnnoi sviazy v uholovnom prave [To the question of causation in criminal law]. *Soviet State and Law*, no. 1, pp. 37–45.
8. Tarkhov, V.A. (1973). Otvetstvennost po sovetskomu hrazhdanskomu pravu / [Responsibility for Soviet civil law]. Saratov: Publishing house of Sarat. University, 456 p.
9. Yoffe, O.S. (1955). Otvetstvennost po sovetskomu hrazhdanskomu pravu [Responsibility for Soviet Civil Law]. Leningrad State University. A.A. Zhdanov; O.S. Joffe. Leningrad: Publishing house of the Leningrad University, 311 p.
10. Smyrnov, V.H., & Tseretely, T.V. (1957). Prychynnaia sviaz v uholovnom prave [Causation in criminal law]. Tbilisi: Tbilisi University Press, 274 p.
11. Matveev, H.K. (1970). Osnovaniya hrazhdansko-pravovoi otvetstvennosti [The grounds of civil liability]. Moskva: Yurid. lit., 312 p.
12. Yofe, O.S. (1952). Obiazatelstva po vozmeshcheniyu vreda [Compensation Obligations]. 2nd ed. Leningrad: Publishing house Leningrad. Univ., 126 p.
13. Aharkov, M.M., Bratus, S.N., Genkin, D.M., Serebrovsky, V.I., and others (1944). Hrazhdanskoe pravo [Civil law]. Textbook. T. 1. Edited by: Agarkov M.M., Genkin D.M. Moskva: NKJ USSR, 419 p.